

No daļas uz veselo, no veselā uz daļu

Atslēgvārdi: termins kā funkcionāla vienība, vārdnīcas, moduļi, medicīnas termini, valodas apguve un lietošana.

Ievads

20. gadsimta ievērojamākā zinātnieka Alberta Einšteina izteiktās atziņas rosina eksistenciālas pārdomas par “fragmentu pasaules” pastāvēšanu un “fragmenta” statusu šajā kopumā: “Cilvēks ir veseluma daļa, kuru mēs dēvam par Visumu, daļa, kas ierobežota laikā un telpā. Viņš sajūt sevi, savas domas un jūtas kā kaut ko atdalītu no visas pārējās pasaules, kas ir sava veida optiski maldi. Šī ilūzija kļuvusi par mūsu cietumu, kas mūs ierobežo ar personīgo vēlmju pasauli un pieķeršanos šauram mums tuvu cilvēku lokam. Mūsu uzdevums – atbrīvoties no šī cietuma, paplašinot savu dalības sfēru līdz jebkurai dzīvai būtnei, līdz veselai pasaulei visā tās krāšņumā. Nevien nespēs šādu uzdevumu izpildīt līdz beigām, taču jau paši centieni sasniegt šo mērķi ir daļa no atbrīvošanās un pamats iekšējai pārlicībai.”¹

No daļas uz veselo valodas apguves procesā

Pagājušā gadsimta beigās pedagogijas zinātnē un valodu apguvē aktualizējās jauns termins no citu zinātņu jomas, proti, “modulis”. Daudz tiek rakstīts un runāts par moduļu jeb moduļārās sistēmas pieeju izglītībā, par tās priekšrocībām, piemēram, valodas apguves procesā, ietverot specialitātes terminoloģiju, tiek strukturēti autonomos organizatoriskos un metodiskos blokos – moduļos, kuru saturs un apjoms var atšķirties atkarībā no didaktiskajiem mērķiem, studentu profila un līmeņa diferenciācijas, kā arī studentu vēlmēm izvēlēties, jo tematiskie moduļi (akadēmiskajā disciplīnā) var būt obligāti un izvēles. Būtisks procesa komponents ir iegūto un apgūto zināšanu vērtēšanas sistēma, kas ietver studentu valodas attīstības un pilnveides progresā vērtēšanu, pamatojoties uz katra moduļa apguves rezultātiem. Valodas apguvē modulis tiek uzskatīts par svarīgu visas sistēmas sastāvdaļu, bez kuras didaktiskā sistēma nedarbojas. Saturs ziņā tas ir pilnīgs, loģiski pabeigts bloks, piemēram, latviešu valodas grāmatās “Laipa” (A1, A2 līmenis).

Moduļi uzskatāmi par darbības (valodas apguves) cikla sastāvdaļu. Katru moduli var raksturot no saturiskā un procesuālā aspekta. Katra moduļa saturiskā aspekta izstrādes principi ir vispārīgā un speciālā vārdu krājuma paplašināšanās, kā arī gramatisko konstrukciju bagātināšanās un pakāpeniska pāreja no pašam vienkāršākajām uz daudz sarežģītākām. Procesuālais aspekts realizēties modelī, kurā būtiska mījsakarība ir izvirzītais mērķis – motīvi, saturs – mērķis, saturs – darbības veidi utt.

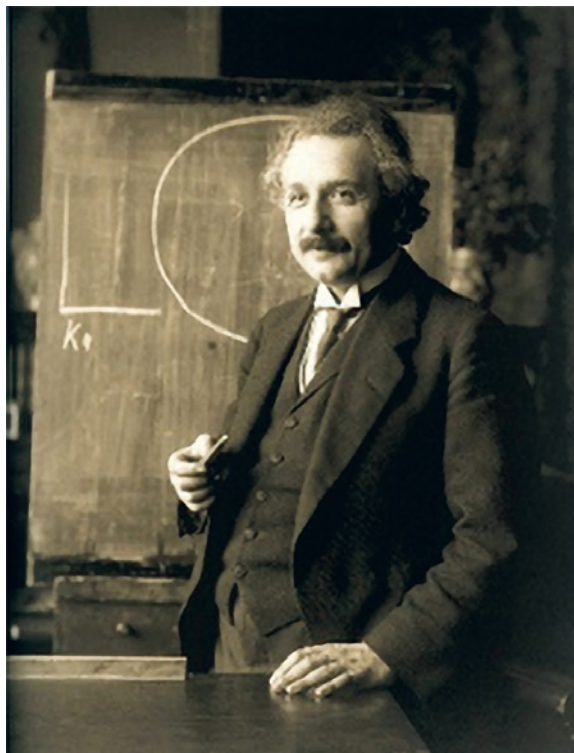
¹ Haymond, B. *Einstein's Misquote on the Illusion of Feeling Separate from the Whole*. Pieejams: <https://www.thymindoman.com/einsteins-misquote-on-the-illusion-of-feeling-separate-from-the-whole/> [skatīts 13.05.2023.].

Sasniedzot izvirzīto mērķi, konstatējama kompetences attīstības dinamika – leksikas paplašināšanās un gramatisko konstrukciju pilnveidošanās.

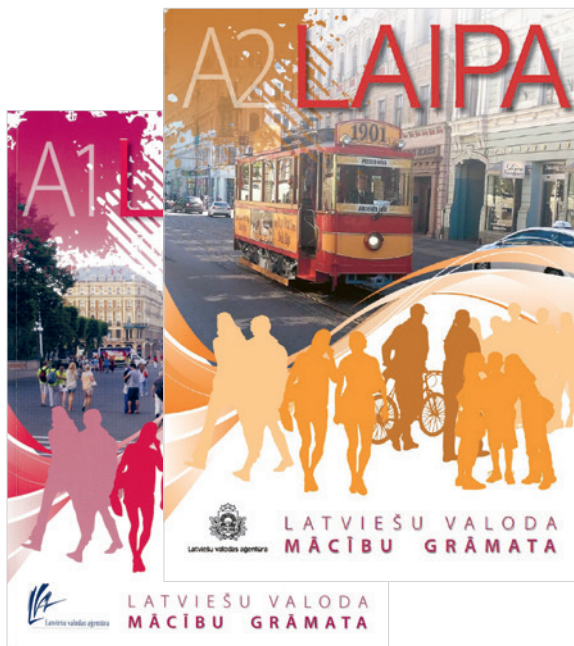
Pirms jauna satura integrācijas būtiska ir studentu iepriekšējā pieredze un vajadzības, kā arī izvēlētās profesijas specifika, to nosaka:

- izpratne par valodu un kultūru daudzveidību, kas Latvijā un pasaulē veido kontekstu studiju kursa saturam, pieņemot plurālismu gan kā realitāti, gan kā vērtību;
- latviešu valodas kā studiju priekšmeta nozīme turpmākajā profesionālajā darbībā;
- studiju kursa saturs, kas tiek izvēlēts (papildināts, mainīts) atbilstoši studiju kursa programmai;
- profesionālās latviešu valodas kompetences pilnveide kontekstā ar visu specialitātes apguves programmu;
- latviešu valodas kā studiju priekšmeta satura plānošana, studentu zināšanu, prasmju, kompetenču noteikšana, studiju resursu nodrošināšana (e-kursi), kas paplašināma vai sašaurināma atkarībā no studentu vajadzībām un izglītības mērķiem, kā arī augstskolas resursiem un kursa apguvei piešķirtā kredītpunktu skaita.

No studiju programmas un tai atbilstošā profesijas standarta viedokļa (Augstskolu likums, 3.1. pants) latviešu valodas apguve nepieciešama ar veselības aprūpi un sociālo labklājību saistītās programmās, jo to absolventi nonāks saskarsmē ar cilvēkiem, kas pārstāv atšķirīgas valodas un kultūrpiederības grupas. Atkarībā no studiju programmas, tās mērķiem un kontaktstundu skaita tiek plānots arī piedāvāt studiju kursa, tā daļu vai atsevišķu tēmu apguves dziļums. Studiju satura dalījums neatkarīgos moduļos, kurus var izmantot, dažādi kombinējot vienā studiju programmā vai piedāvājot kā papildizvēli citām (arī atšķirīgām) studiju programmām, ir elastīgs un konkrētā studiju kursa integrācijai atbilstošs studiju darba organizācijas veids. Vienā modulī tiek apvienotas gan teorētiskās, akadēmiskās zināšanas, gan to profesionālais pielietojums, tādējādi nodrošinot zināšanu

1 Alberts Einšteins (*Albert Einstein*, 1879–1955)

2 Laipa. Latviešu valoda A1, A2 (Auziņa I. u. c. 2014, 2016) – mācību līdzeklis studentiem bez priekšzināšanām

plašu un daudzveidīgu izmantošanu. Moduļu sistēmā iederīga ir prakses elementu integrācija, kas nozares, profesionālās valodas kompetences un starpkultūru kontekstā ir īpaši nozīmīga. Moduļu sistēmā piedāvātais studiju saturs ir viegli integrējams vai nu atsevišķu secīgi piedāvātu moduļu veidā, vai arī vienotā moduļu sistēmā.

Tiek veidoti lieli *tematiskie moduļi*:

1. Latviešu valoda ārstniecības studentiem.
2. Latviešu valoda ārstiem un slimnieku kopējiem.
3. Latviešu valoda slimnīcā.
4. Latviešu valoda zobārstiem.

Atbilstoši studiju kursu programmām izveidotie moduļi ietver šādus komponentus:

- 1) 3 dialogi,
- 2) 1 teksts vai teksta fragments,
- 3) īss gramatisks skaidrojums,
- 4) vingrinājumi,
- 5) vārdu krājums.

Latviešu valodas studiju kursu topošajiem ārstiem veido seši atsevišķi tematiskie moduļi, kuri ietver visus piecus minētos komponentus.²

1. Slimnīcas uzņemšanas nodaļa.
2. Slimnīca (nodaļas, palātas, slimnīcas plāns).
3. Pacientu izmeklēšana un aprūpe.
4. Kolēģi.
5. Slimnieka sagatavošana operācijai, ārstēšana un kopšana.
6. Divdesmit pirmā gadsimta slimības.

Katrs cikls sastāv no tam pakārtotām struktūrām, un cikli ir savdabīgs studiju pašorganizēšanās līmenis. Katrs studiju posms/bloks ir nosacīti autonomš, bet, protams, pastāv to subordinācija, jo tie ir invarianti attiecībā uz darbību, kas attīstās, un attiecībā uz visām algoritmiskajām darbībām. Valodas apguves

posmi nodrošina izstrādāto metodisko paņēmieni kompleksu realizāciju, nepieļaujot tendenciozitāti pieejas izvēlē, tas ļauj izvairīties no nevēlamām teorētiskām, praktiskām un organizatoriskām sekām, jo savstarpēji saistītas un savstarpēji nosacītas darbības var apgūt daudz vieglāk un ātrāk. Cikli paredz noteiktu secību studiju procesa subjektu darbībā, apgūstot valodu. Tādējādi katrs bloks ir savdabīga mikrosistēma, kas palīdz risināt specifiskus uzdevumus apakšsistēmu uzlabošanā un studiju procesā kopumā. Bloki ļauj studiju procesa subjektiem iepriekš prognozēt problēmas, kuras var rasties, izvairīties no tām un meklēt optimālus risinājumus, savstarpēji sadarbojoties. Var rasties jautājums: kādi faktori būtiski ietekmē studiju procesa subjektu sadarbību? Tie ir:

- daudzveidīgi valodas apguves organizācijas sistēmas aspekti;
- pedagoģisko, psiholoģisko un metodisko faktoru komplekss;
- studiju procesa funkcionālā modelēšana, kurā kompleksi ir ietverti mērķi, saturs, metodes, principi un organizācija;
- ārvalstu studentu profesionālās latviešu valodas apguves mērķu un studiju nosacījumu atbilstība šī procesa realizācijai;
- objektīvās un subjektīvās latviešu valodas kā svešvalodas un profesionālās latviešu valodas ārstiem apguves īpatnības, grūtības, ko nosaka studiju un prakses situāciju konstrukcijas veidi;
- individualizācijas un diferenciacijas princips – ārvalstu studentu latviešu valodas kā svešvalodas un profesionālās latviešu valodas apguves satura plānojumā tas tiek iekļauts, ņemot vērā studentu dažādo mācību, sociālo un kultūras pieredzi, tā var būt adaptācija gan viņu zināšanu saturam un līmenim (adaptācija pēc sarežģītības), gan arī personības īpatnībām (domāšanas virzībai, pieņemto lēmumu raksturam, izvēlei, attieksmei u. c.);
- katra darbības cikla beigās (sasniegtais rezultāts), kas rada jaunus izaicinājumus izvirzīt augstākus mērķus, neaizmirstot palūkoties uz pieļautajām kļūdām;

² Moduļu saturiskais aspekts tuvāk aplūkots I. Līsmānes promocijas darbā "Ārstniecības specialitātes ārzemju studentu profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās". Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4597/17057-Inta_Lismane_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 13.05.2023.].

- saturiskais aspekts, kurā norisinās mērķtiecīga virzība uz medicīnas leksikas un terminoloģijas paplašināšanu un gramatisko konstrukciju pilnveidošanu, kas atbilst profesionālā dialoga vajadzībām ārstniecības praksē.

Termins kā funkcionāla vienība

Dažādu nozaru terminoloģijas attīstībai Latvijā ir sena vēsture – reliģijas terminoloģijas aizsākumi meklējami 16. gadsimta tekstos latviešu valodā, tiem paralēli tika izdotas laicīga satura publikācijas, savukārt dažādu nozaru latviskās terminoloģijas attīstība sākās 18. gadsimtā ar grāmatām medicīnā, veterinārijā u. c. jomās. Lai gan medicīnas terminoloģija nav radusies nesen, tomēr šis nozares terminu kopa nav homogēna. Medicīnas jomas teksti uzskatāmi par pietiekami sarežģītiem – ir nepieciešamas ne tikai attiecīgās svešvalodas un mērķvalodas zināšanas, bet arī precizitāte termina izpratnē. Medicīnas jomas tekstu komplikācijas dēļ īpaši nozīmīgi ir dažādi papildnodrošinājumi: speciālās apakšnozaru vārdnīcas, mūsdienīgas datubāzes, teksti, glosāriji u. c.

Galveno medicīnas nozaru starptautiskā terminoloģija balstās uz latīņu un grieķu valodas vārdiem un šo valodu leksikas elementiem. Zinātnei attīstoties, radās arvien jauni termini, un tikai 19. gadsimta medicīnas terminoloģijā tika radīti un ieviesti citu Eiropas tautu valodu vārdi. Latvijā paliekoša ietekme medicīniskās terminoloģijas attīstībā un pilnveidē bijusi profesoram Kristapam Rudzītim, kura redzesloks bija ārkārtīgi plašs ne tikai aptverto problēmu, bet arī laika virzības ziņā. Būtiski ir latviešu medicīnas terminu atlasē principu, to sakārtojums, etimoloģija, sinonimitāte, atšķirīgās nozīmes; balstoties uz vārdnīcā ietvertu latviešu terminu korpusu, var analizēt terminu līdzības un atšķirības aspektus praktiskā valodas lietojuma kontekstā. K. Rudziša sastādītajā vārdnīcā “Terminologia medica” ir apkopoti 53 000 terminu, lielākā daļa terminu tiek lietoti arī mūsdienās un ir nostiprinājušies mūsdienu

medicīnas terminoloģijā, bet ir termini, kuri savu fundamentālo nozīmi zaudējuši vai aizstāti ar citiem. “Universālu zināšanu” un “zināšanu fragmentu” būtība mūsdienu kontekstā nav viennozīmīga. Drukātajās vārdnīcās būtisks ir jebkurš tās veidojošais elements, bet mūsdienu elektroniskās vides nosacījumi ļaut iegūt priekšstatu arī par atsevišķu fragmentu.

Medicīnas nozaru terminoloģijas izstrāde, terminu pilnveide, meklējot atbilstošos vārdus un darinot jaunus nepieciešamā jēdziena izteikšanai, – tas ir ilgs un rūpīgs darbs vismaz 20 gadu garumā, apkopojot visu medicīnas nozaru un vairāku medicīnai tuvu nozaru terminus. Latviešu valodas terminoloģija principā ir izstrādāta atbilstoši terminoloģijas kā zinātnes teorētiskajām atziņām un uz tām balstītiem un praksē nostiprinātiem latviešu terminoloģijas izstrādes teorētiskajiem principiem; jauno terminu veidošanā radīta aptveroša, nozares jēdzienu sistēmai atbilstoša terminu sistēma latviešu valodā, savstarpēji saskaņojot terminus pašas nozares un starpnozaru ietvaros, kā arī harmonizējot latviešu terminoloģiju starptautiskās sadarbības vajadzībām.

Termins kā zināšanu fragments

Vārds, jēdziens, termins, terminoloģiska vārdkopa?

Termins – *terminus* ‘robeža’ (latīņu valodā), *term* (angļu valodā), *Benennung*, *Terminus* (vācu valodā), *terme* (franču valodā), *термин* (krievu valodā).

“Enciklopēdiskajā vārdnīcā” vārdam “termins” norādītas vairākas nozīmes: 1) *romiešu mitoloģijā* – robežu dievība, 2) *antikajā filozofijā* – jēdziens, kas apzīmē realitātes noturīgos aspektus, 3) *formālajā loģikā* – sprieduma elements, kas ietilpst siloģismā, 4) *valodniecībā* – noteiktu jēdzienu nosaukumu funkcijā lietots vārds vai vārdkopa.³ “Valodniecības

³ *Enciklopēdiskā vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 254. lpp.

pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termins atzīts par konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdisku apzīmējumu – tas ir vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu.⁴

Latviešu valodnieki Valentīna Skujiņa (1937–2015) un Jānis Rozenbergs (1927–2005) uzsvēruši, ka termins ir nevis kāda īpaša (substanciāla) vienība, bet gan vārds (vai vārdkopa) īpašā funkcijā (funkcionāla vienība). Katram terminam ir divas pamatfunkcijas: attiecīgās nozares jēdzienu nosaukt (nominatīvā funkcija) un definēt (definitīvā funkcija) iespējami precīzi, tādējādi termins kā funkcionāla vienība ir cieši saistīts ar specifiskajiem nozares jēdzieniem un tā būtību nosaka lietošanas sfēra un funkcionālā nozīme. Terminam kā valodas leksikas vienībai ir jāatbilst latviešu valodas normām un vārddarināšanas likumbām, tā izvēlē vai darināšanā jāievēro sistēmiskums, nozīmes precizitāte un formas īsums, viennozīmīgums, sinonīmijas nevēlamība.

“Latviešu terminoloģijas izstrādes principos” analizēts terminu 1) leksiskais, semantiskais, fonoloģiskais, morfoloģiskais, vārddarināšanas un sintaktiskais aspekts, apskatot intralingvālos principus, 2) starpvalodiskais aspekts interlingvālo principu kontekstā, 3) ekstralingvālais konteksts.

Pētot, kā jēdzienu izsaka vācu, angļu vai krievu valodā, var konstatēt, ka tajās jau tiek lietots kāds no šīm valodām aizgūts apzīmējums, tāpēc jaunu terminu veidot nav lietderīgi. Ne tikai termina veidošana, bet arī tā funkcionālās nozīmes izpratne kļūst īpaši svarīga, jo komunikatīvā mērķtiecīguma principam ir liela nozīme tieši terminoloģijas lietošanas sfērā. Valodniecībā ir pieņemts terminoloģiju uzskatīt par leksikoloģijas apakšnozari, jo termini ir viens kopīgās valodas leksikas sistēmas slānis. Vārddarināšana ir atkarīga no terminoloģijas

specifikas, valodas praksē šajā ziņā svarīga ir terminu veidošana ar internacionāliem vārddarināšanas elementiem.

Šie elementi var būt:

1) prefiksāli vai salikteņu komponenti:

- *autolīze, autopsija, bioķīmija, biopsija, citoplazma, citoloģija, hipertensija, hipertrofija, hipotensija, hipohondrija, hipotermija, mikrobioloģija, mikroorganisms, miokards, neoplazma, pseidoparalīze, pseidomembranozais kolīts, traheostomija,*

2) postfiksālie elementi:

- *neiralģija, mialģija, leukocīts, leukocitoze, neuroze, neirastēnija, malārija, anēmija, anestēzija.*

Ir grūti novilkt robežu starp prefiksāliem atvasinājumiem un salikteņiem – jo elements ir patstāvīgāks, jo darinājums tuvāks saliktenim.

Internacionālie elementi bieži

1) tiek pievienoti latviskiem celmiem:

- bakteriāls *iekaisums*, bakteriālā *iededģa*, baktericīdās *lampas*, infrasarkanais *starojums*

2) vai internacionāliem celmiem:

- *antivīruss, antibiotikas, antidepresanti, ultrasonoskopija, ultrasonogrāfija.*

Vārdi (termini), kas darināti, izmantojot tikai internacionālus elementus, var atbilst tādiem pašiem citās valodās darinātiem vārdiem.

Latviešu valoda ir bagāta ar salikteņiem, daudz to ir arī medicīnas terminoloģijā, tas varētu būt izskaidrojams ar to īso, koncentrēto izteiksmi:

- *apakšdelms, augšdelms, augšstilbs, apakšstilbs, virsniņu dziedzeris, aizkuņģa dziedzeris, vairogdziedzēris.*

Vārdkoptermini sastāv no vairākiem vārdiem. Pēdējā laikā ir tendence vārdkopterminus aizvietot ar salikteņterminiem vai aizguvumiem, bet arī aizguvumi, ienākuši kādā valodā, adaptējas un kļūst par pilntiesīgiem valodas sistēmas locekļiem. Valoda ar tiem rīkojas kā ar jebkuru valodas leksiskās sistēmas vienību, no tiem veido jaunus atvasinājumus, salikteņus, iesaista jaunus terminoloģiskos savienojumus.

⁴ *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Avoti un literatūra

- Auziņa, I. u. c. A1 *Laipa. Latviešu valodas mācību grāmata*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2014.
- Auziņa, I. u. c. A2 *Laipa. Latviešu valodas mācību grāmata*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016.
- Enciklopēdiskā vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991.
- Eves, H. W. *Mathematical Circles Adieu and Return to Mathematical Circles (Mathematical Circles, Volume III)*. American Mathematical Society, 2004. Pieejams: <https://www.goodreads.com/book/show/1098852> [skatīts 13.05.2023.].
- Haymond, B. *Einstein's Misquote on the Illusion of Feeling Separate from the Whole*. Pieejams: <https://www.thymindoman.com/einsteins-misquote-on-the-illusion-of-feeling-separate-from-the-whole/> [skatīts 13.05.2023.].
- Līsmāne, I. *Ārstniecības specialitātes ārzemju studentu profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās*. Promocijas darbs. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4597/17057-Inta_Lismane_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 13.05.2023.].
- Līsmāne, I. Medicīnas terminoloģiskā leksika: vārdkoptermini, semantiskais aspekts un tulkošana. No: *Valoda – 2017. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds "Saule", 2017, 171.–174. lpp.
- Rozenvalds, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
- Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 1993.
- Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.